

Het
VERHAAL
achter de
beroemdste
SCHILDERIJEN
van de
WERELD

PORTRET VAN GIOVANNI ARNOLFINI EN ZIJN VROUW DE SLAG
OM SAN ROMANO LA PRIMAVERA MONA LISA KINDERSPELEN
OUDE VROUW DIE EIEREN BAKT DE SCHILDERKUNST DE ROG
ZELFPORTRET AARZELEND TUSSEN MUZIEKEN SCHILDERKUNST
MONNIK BIJ DE ZEE HET VLOT VAN DE MEDUSA DE HOOIWAGEN
DE BEGRAFENISTE ORNANS OPHELIA OPKOMENDE WIND
ZOMERDAG ZONDAGMIDDAG OP HET EILAND LA GRANDE JATTE
MONT SAINTE-VICTOIRE WAAR KOMEN WE VANDAAN? WIE ZIJN
WIJ? WAAR GAAN WE HEEN?

Charlie Ayres

Dit boek is opgedragen aan Saskia,
een kunstenaar in de dop.

*PORTRET VAN GIOVANNI
ARNOLFINI EN ZIJN VROUW*

PAGINA 8

LA PRIMAVERA

PAGINA 16

DE SLAG OM SAN ROMANO

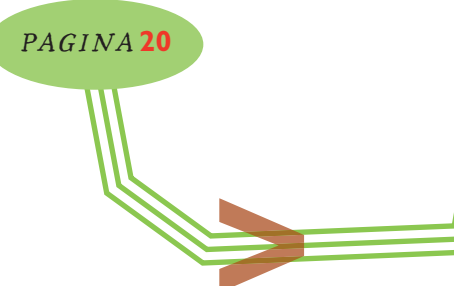
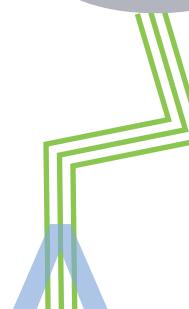
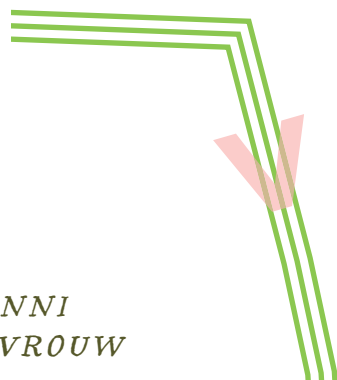
PAGINA 12

INLEIDING

MONA LISA

PAGINA 20

PAGINA 6

Het
VERHAAL
achter de beroemdste
SCHILDERIJEN
van de
WERELD

KINDERSPELEN

PAGINA 24

OUDE VROUW DIE EIEREN BAKT

PAGINA 28

DE SCHILDERKUNST

PAGINA 32

DE ROG

PAGINA 36

*ZELFPORTRET AARZELEND
TUSSEN MUZIEKEN
SCHILDERKUNST*

PAGINA 40

ZOMERDAG

PAGINA 72

OPKOMENDE WIND

PAGINA 68

DE LOGE

PAGINA 64

*ZONDAGMIDDAG OP HET
EILAND LA GRANDE JATTE*

PAGINA 76

MONT SAINTE-VICTOIRE

PAGINA 80

*WAAR KOMEN WE VANDAAN? WIE ZIJN
WIJ? WAAR GAAN WE HEEN?*

PAGINA 84

MONNIK BIJ DE ZEE

PAGINA 44

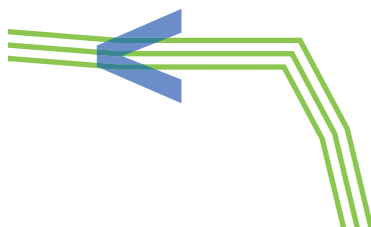
HET VLOT VAN DE MEDUSA

PAGINA 48

OPHELIA

PAGINA 60

DE HOOIWAGEN

PAGINA 52

DE BEGRAFENISTE ORNANS

PAGINA 56

De kunstenaars

PAGINA 88

Musea

PAGINA 93

Woordenlijst

PAGINA 94

Beeldverantwoording

PAGINA 95

INLEIDING

WAAROM wil iemand kunstenaar worden? Waarom begint iemand met schilderen, en wat hoopt hij te bereiken als hij voor het eerst een penseel oppakt? Al duizenden jaren lang schilderen mannen en vrouwen bestaande en gefantaseerde werelden. Ze schilderen verhalen en stillevens, mensen en landschappen, enorme historische taferelen en bescheiden, gedetailleerde interieurs. Ze maken van schilderen hun beroep en soms – heel soms – creëren ze een meesterwerk.

Dit boek gaat over twintig van die meesterwerken, uit de periode van de vijftiende tot en met de negentiende eeuw. We zullen zien op welke manier en voor wie ieder werk is gemaakt, en hoe er in de loop van de eeuwen over gedacht werd. Sommige ervan zijn nu wereldberoemd, maar kregen nauwelijks aandacht in de tijd dat ze werden geschilderd. Andere – zoals *HET VLOT VAN DE MEDUSA* van Théodore Géricault – sloegen direct aan bij het publiek.

We reizen terug in de tijd, om mee te kijken terwijl de meesterwerken ontstaan. We besluipen Paul Cézanne wanneer hij *MONT SAINTE-VICTOIRE* schildert, de berg vlak bij zijn ouderlijk huis, die hij geobsedeerd bestudeert en schetst. En we zien dat John Everett Millais de arme Elizabeth Siddal zó lang in bad laat liggen bij het poseren voor zijn *OPHELIA*, dat ze een zware verkoudheid oploopt!

Sommige kunstenaars vertellen een verhaal in hun schilderijen.

LA PRIMAVERA van Sandro Botticelli is gebaseerd op een oude Romeinse mythe over de komst van de lente. Angelika Kauffmann vangt in haar *ZELF-PORTRET AARZELEND TUSSEN MUZIEK EN SCHILDERKUNST* het moment waarop ze besloot wat ze met haar toekomst zou gaan doen. Andere kunstenaars kozen voor beroemde historische gebeurtenissen, zoals Paolo Uccello in *DE SLAG OM SAN ROMANO*. Bepaalde schilderijen stellen grote vragen aan zowel de kunstenaar als de kijker. *MONNIK BIJ DE ZEE* van Caspar David Friedrich zet ons aan het denken over de plek die wij in de wereld innemen; Paul Gauguin merkte dat hij bij het creëren van zijn epische *WAAR KOMEN WE VANDAAN? WIE ZIJN WIJ? WAAR GAAN WE HEEN?* zowel geestelijk als lichamelijk uitgeput raakte.

Andere kunstenaars geven weer wat ze om zich heen zien. *KINDERSPELEN* van Pieter Bruegel de Oude is een actiespektakel waarop honderden kinderen bezig

zijn met allerlei spelletjes, van bikkelen tot blindemantje. Gustave Courbet richt zich met *DE BEGRAFENIS TE ORNANS* op een somberder thema, maar hij schildert het alledaagse tafereel op zo'n reusachtig formaat dat het traditionele historische werken evenaart. Ook Georges Seurat verbeeldt zijn eigen omgeving op *ZONDAGMIDDAG OP HET EILAND LA GRANDE JATTE*. Stuk voor stuk ontworstelen deze kunstenaars zich aan de heersende opvatting over wat ze moeten schilderen en op welke manier, en zo brengen ze een meesterwerk voort.

We zullen ook zien hoe de schildertechnieken in de loop der tijd veranderen. *PORTRET VAN GIOVANNI ARNOLFINI EN ZIJN VROUW* van Jan van Eyck is zo gedetailleerd dat je de penseelstreken onmogelijk kunt onderscheiden. *ZOMERDAG* van Berthe Morisot is juist opgebouwd uit schokkerige zigzagbewegingen. Sommige critici vonden dat de grove penseelstreken haar werk een oppervlakkig en vluchtig karakter gaven; andere zagen het als de perfecte verbeelding van een constant veranderende wereld.

Door naar zulke grootse werken te kijken kunnen we de wereld van de kunstenaars binnenstappen. We staan naast Johannes Vermeer in de kamer die hij als atelier gebruikte voor *DE SCHILDERKUNST*. We zitten naast Winslow Homer op de kade als hij zijn eerste schetsen maakt voor *OPKOMENDE WIND*. We laten ons door Constable meenemen naar het landschap van zijn jeugd in *DE HOOIWAGEN*. We zijn erbij wanneer twee modellen in het theater poseren als een modieus Parijs echtpaar voor *DE LOGE* van Pierre-Auguste Renoir. We zien hoe Diego Velázquez zijn bedienden in een donkere keuken opstelt voor *OUDE VROUW DIE EIERN BAKT*. We ruiken de vis die Jean-Baptiste-Siméon Chardin heeft opgehangen voor zijn stilleven *DE ROG*.

Maar het schilderij dat waarschijnlijk het allerberoemdst is, weigert veel over zichzelf prijs te geven. Vanachter kogelvrij glas in het Parijse Louvre glimlacht Leonardo da Vinci's *MONA LISA* ons toe. Ze zit voor een verzonnen landschap op een hoog balkon, haar handen rusten op een stoelleuning. Leonardo hield dit schilderij zijn hele leven bij zich, en het werd pas lang na zijn dood geprezen als een meesterwerk. Inmiddels is dit kleine, bescheiden portret beroemd om het beroemd zijn; het trekt jaarlijks vijf miljoen bezoekers naar het Louvre. Wie weet wil jij er ook wel naartoe als je de afbeelding in dit boek hebt bekeken. Of misschien besluit je een van de andere meesterwerken in het echt te gaan bewonderen. In elk geval hebben de schilderijen je stuk voor stuk een fascinerend verhaal te vertellen.

Charlie Ayres

PORTRET VAN GIOVANNI ARNOLFINI EN ZIJN VROUW

Jan van Eyck

Jan van Eyck (ca. 1390-1441) is beroemd om zijn zeer gedetailleerde schilderijen, waarvoor hij langzaam drogende olieverf gebruikte. *Portret van Giovanni Arnolfini en zijn vrouw* is een van zijn bekendste werken. Hierop zijn de Italiaanse handelaar en zijn echtgenote omringd door voorwerpen die ons iets over hun leven vertellen.

Vroeger werd dit schilderij 'Het huwelijk van Arnolfini' genoemd, omdat men dacht dat het hun trouwerij afbeeldde. Sommige kunstkeners geloven nog steeds dat de houding van de man en vrouw en de handtekening van Van Eyck op de muur achter hen (alsof hij getuige was) een huwelijk moeten uitbeelden. Wat denk jij? Mensen hebben ook gedacht dat de vrouw zwanger was, maar dit soort jurken was in die tijd gewoon mode.

1434

Het is een zachte lentedag als Jan van Eyck het huis van Giovanni di Nicolao Arnolfini in het Vlaamse Brugge binnenstapt. Een bediende brengt hem naar boven en vraagt hem te wachten in de ontvangstkamer. De luiken staan open, en Van Eyck ruikt de geur van kersenbloesem. Behoedzaam legt hij het pakje dat hij bij zich heeft op de houten kist bij het raam. Op dat moment verschijnt Arnolfini, een slanke man met een bleke huid, bijzondere ogen en een lange neus. Het valt Van Eyck op dat zijn oren plat langs zijn hoofd liggen. Arnolfini is buiten geweest. Hij zet zijn zwarte strohoed af en trekt zijn schoenen uit terwijl hij Van Eyck welkom heet.

Arnolfini heeft Van Eyck in zijn nieuwe huis uitgenodigd omdat hij een portret van zichzelf en zijn vrouw wil laten maken, met deze kamer als achtergrond. Hij vraagt aan Van Eyck of het klopt dat hij zo realistisch kan schilderen. Als antwoord maakt Van Eyck het pakje dat hij heeft meegenomen voorzichtig open en geeft het aan Arnolfini. Het schilderijtje toont een man met een rode tulband. Arnolfini bestudeert het even en kijkt dan naar Van Eyck. Het is een zelfportret, en Arnolfini is onder de indruk. Van Eyck heeft zichzelf niet knapper afgebeeld dan hij is, maar juist elke rimpel rond zijn bloeddoorlopen ogen en elke baardstoppel op zijn kin weergegeven. De gelijkenis is treffend, constateert Arnolfini vol bewondering.

* Van dichterbij

Doordat deze bolle spiegel de hele kamer reflecteert, zien we twee mensen in de deuropening achter het echtpaar Arnolfini. Misschien is een van hen de kunstenaar; de ander zou jij wel eens kunnen zijn, de toeschouwer. De tekst boven de spiegel lijkt wel een soort graffiti. Er staat: 'Johannes de eyck fuit hic (Jan van Eyck was hier) 1434'.

* Van dichterbij

Veel voorwerpen op *Portret van Giovanni Arnolfini en zijn vrouw* staan ergens symbool voor. Zo maken de sinaasappels ons duidelijk dat Arnolfini rijk was, want die waren in zijn tijd erg duur. Een ander voorbeeld is dit hondje, dat ons vertelt dat de man en vrouw elkaar trouw zijn. Van Eyck gebruikte veel verschillende kleuren om het dier te schilderen.

WIST JE DAT?

* In een huis als dat van Arnolfini stond in bijna elke kamer wel een bed. In deze kamer sloep hij niet, maar ontving hij vooral bezoekers.

* Van Eyck signeerde en dateerde zijn schilderijen vaak op de lijst van het schilderij.

* Als hofschilder van de hertog van Bourgondië werd Van Eyck vaak op diplomatieke reizen naar het buitenland gestuurd.

Vermoedelijk zelfportret van Jan van Eyck op 43-jarige leeftijd

* *Vergelijk dit eens*

Op dit schilderij, dat een jaar na *Portret van Giovanni Arnolfini en zijn vrouw* werd gemaakt, zien we Nicolas Rolin, kanselier van het hertogdom Bourgondië, biddend tegenover een Maria met kind. Kijk eens naar de aderen op zijn hoofd en naar zijn bloemkooloor. Van Eyck maakte zijn modellen niet bepaald mooier! Hij wilde alles realistisch weergeven en nam veel details op: kijk maar eens naar de eksters en pauwen op het balkon.

ZELF PROBEREN?

Experimenteer eens met reflecties. Voorwerpen die worden weerspiegeld in het midden van een bol oppervlak, zoals de achterkant van een lepel, zien er groter uit, terwijl dingen aan de randen juist kleiner lijken. Als je de lepel omdraait, zie je in het holle vlak het omgekeerde gebeuren.

Van Eyck vraagt of Arnolfini al weet wat voor kleding hij en zijn vrouw op het portret willen dragen. Arnolfini heeft veel geld verdiend met de handel in dure zijde en andere stoffen, en hij ziet er altijd prachtig uit. Hij opent de kist onder het raam en pakt er een rol grasgroene stof uit. Daarvan wil hij een jurk voor zijn vrouw laten maken om in te poseren. De jurk zal worden gevoerd met hermelijnenbont en uitvoerig worden geborduurd. Hij zegt grappend dat het maken van de jurk waarschijnlijk net zo lang zal duren als het schilderen van het portret.

Van Eyck glimlacht alleen maar. Hij weet dat het portret hem heel veel tijd zal kosten. Eerst moet hij een eikenhouten paneel kopen en dat bedekken met een gladde kalklaag, die 'gesso' wordt genoemd. Dat wordt de witte ondergrond waarop hij kan werken. De verf maakt hij door allerlei pigmenten fijn te malen en met lijnzaadolie tot kleurenpasta's te mengen. Vervolgens zal hij de personen en de kamer achter hen schetsen en met de pasta's de belangrijkste kleurenvlakken invullen – groen voor de nieuwe jurk, rood voor de beddensprei.

Olieverf droogt langzaam. Van Eyck zal ruim een week moeten wachten voordat hij kan beginnen met het opzetten van de dunne glazuurlaagjes. Hij wil het tafereel tot leven wekken door het licht dat

* Vergelijk dit eens

Twee jaar voordat Jan van Eyck *Portret van Giovanni Arnolfini en zijn vrouw* schilderde, voltooide hij dit gigantische altaarstuk, *De aanbidding van het Lam Gods*. Zijn broer Hubert had de opdracht aangenomen, maar toen die in 1426 stierf, nam Jan het over. Kijk eens hoe de plooien in de gewaden van de hoofdpersonages zijn geschilderd, vooral in de groene mantel van Johannes de Doper. Net als bij de groene jurk van het Arnolfini-portret – waarvan hij de verf deels met zijn duim mengde – zorgde Van Eyck ervoor dat ze zo echt mogelijk leken.

MEER ZIEN?

www.jan-van-eyck.org
www.abcgallery.com/E/eyck/eyck.html
www.nationalgallery.org.uk/paintings/jan-van-eyck-the-arnolfini-portrait

door het raam valt te benadrukken, door schaduwen toe te voegen aan de plooien in de stof en door de koperen kroonluchter te laten glanzen. Elk voorwerp zal eruitzien alsof je het zo kunt aanraken, tot en met de houtnerven in de vloer en de weerkaatsing in de dure bolle spiegel.

Hij vraagt zijn opdrachtgever of er nog meer is dat hij op het portret afgebeeld wil hebben. Arnolfini komt oorspronkelijk uit Lucca, en hij zou graag ergens op het doek Italiaanse sinaasappels zien. Citrusvruchten zijn een grote luxe in Brugge; ze herinneren Arnolfini aan zijn afkomst en zullen bovendien aantonen hoe geslaagd hij is als zakenman. Hij laat Van Eyck ook een oosters tapijt zien en vraagt of dat erbij kan. Van Eyck stemt ermee in en neemt afscheid. Hij loopt de trap af en wandelt naar huis. Hoog tijd om aan de slag te gaan.

DE SLAG OM SAN ROMANO

Paolo Uccello

Paolo Uccello (ca. 1397-1475) was een van de meest toonaangevende kunstenaars van zijn tijd. Hij maakte vooral fresco's, maar die zijn in de loop der tijd zwaarbeschadigd geraakt of zelfs geheel verdwenen. Gelukkig hebben zijn drie schilderijen van de slag om San Romano het wel overleefd. Het was de bedoeling dat ze naast elkaar hingen, maar tegenwoordig bevinden ze zich op verschillende plekken.

Dit schilderij is een van de drie panelen waarmee wordt herdacht dat Florence in 1432 de naburige stad Siena overwon. Uccello heeft er veel sierelementen op aangebracht, zoals wapperende banieren, gouden lansen en zilveren harnassen, waardoor het iets wegheeft van een kostbaar middeleeuws wandtapijt. Maar hij heeft ook gebruikgemaakt van de toen net ontdekte perspectieftoeknik om zijn werk diepte te geven en tot leven te wekken. Kijk eens naar de gebroken lansen en de man in wapenrusting op de grond – samen vormen ze een raster dat naar boven taps toeloopt.

WIST JE DAT?

* Uccello was niet de echte achternaam van de kunstenaar – hij heette Paolo di Dono – maar hij schilderde zo graag vogels dat zijn vrienden hem Paolo Uccelli noemden – 'Paolo van de vogels' – en die naam bleef hangen.

* Toen Uccello aan een fresco in een klooster werkte, kreeg hij alleen maar kaastaart en kaassoep te eten. Uccello liep weg en weigerde terug te komen totdat de abt beloofde hem behoorlijke maaltijden voor te zetten.

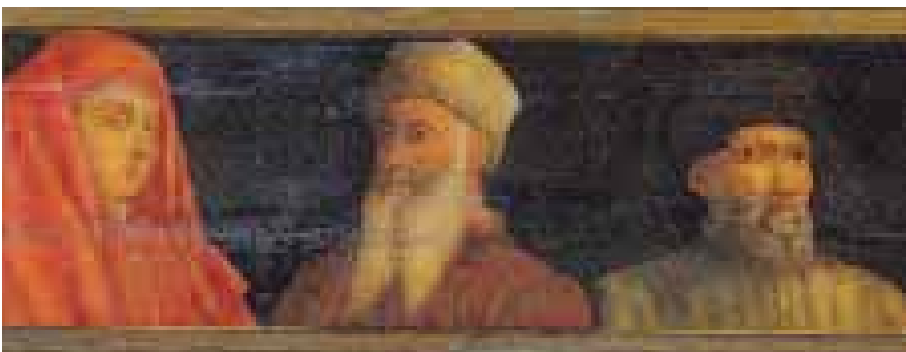
* Uccello noemde zijn oudste zoon Donato, naar zijn beste vriend, de kunstenaar Donatello.

1440

Het is nog maar net licht geworden, maar Paolo Uccello heeft zijn huis in het Italiaanse Florence al verlaten en is op weg naar zijn atelier. Hij wil vroeg beginnen, om er zeker van te zijn dat zijn drie schilderijen van de slag om San Romano klaar zijn voordat zijn opdrachtgevers, de familie Bartolini Salimbeni, hem vragen ze te laten zien.

Uccello tuurt tegen de laaghangende zon in terwijl hij over het plein loopt voor de Santa Maria Novella, een kerk waar hij acht jaar geleden twee fresco's schilderde. Hij gaat naar zijn atelier tegenover de doopkapel van de kathedraal. Uccello kent deze buurt op zijn duimpje. Van zijn tiende tot zijn achttiende was hij in de leer bij de beeldhouwer Lorenzo Ghiberti, die destijds bezig was aan de enorme bronzen deuren van de doopkapel. Ook de beeldhouwer Donatello, nog steeds Uccello's beste vriend, was vroeger een assistent van Ghiberti.

Donatello heeft als een van de eersten begrepen hoe perspectief werkt, en hij gebruikt het om zijn reliëfsculpturen nog geloofwaardiger te maken. Uccello wil hetzelfde bereiken met zijn schilderijen. Met de techniek, die gebaseerd is op wiskundige principes, kunnen kunstenaars de indruk wekken dat de toeschouwer naar de werkelijkheid kijkt. Voorwerpen die verder weg zijn, worden kleiner afgebeeld. Uccello experimenteert graag met perspectief en gebruikt het om voorwerpen driedimensionaal te laten lijken. Soms voegt hij met perspectief drama toe aan zijn schilderijen, soms maakt hij er puur decoratieve patronen mee, zoals op zijn drieluik van de slag om San Romano.

Portret van Paolo Uccello met bevriende kunstenaars Giotto (links) en Donatello

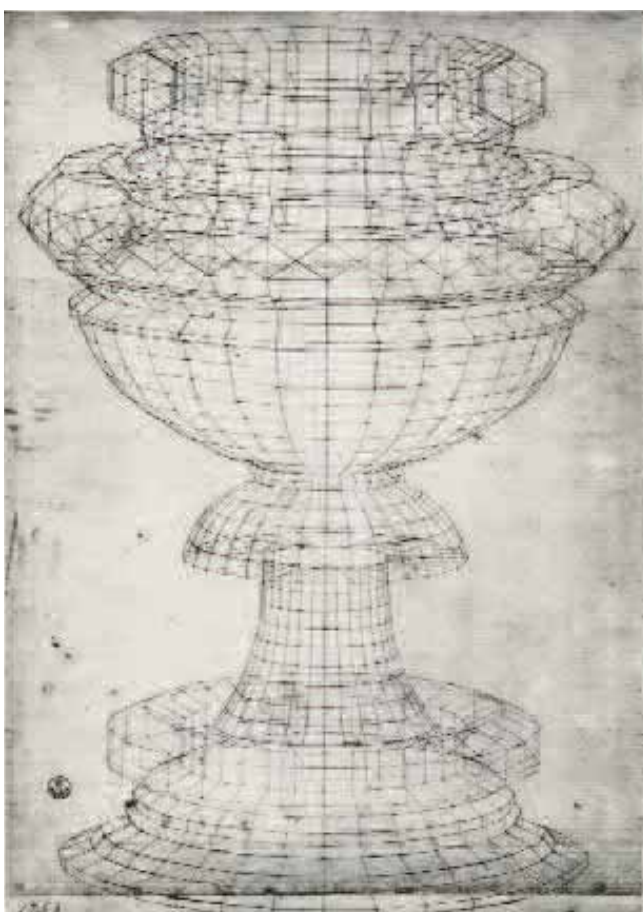

* Van dichterbij

Tijdens de veldslag wist de leider van het Florentijnse leger, Niccolò da Tolentino, acht uur lang een veel grotere troepenmacht uit Siena tegen te houden. Uccello beeldt hem af in een ceremoniële mantel en tulband. Zo kon hij het rijke goud-rode patroon schilderen en experimenteren met het driedimensionaal weergegeven van de tulband. Vind jij dat hij daarin geslaagd is?

MEER ZIEN?

www.paolouccello.org
www.abcgallery.com/U/uccello/uccello.html
www.nationalgallery.org.uk/paintings/paolo-uccello-the-battle-of-san-romano

* *Vergelijk dit eens*

Uccello maakte veel van dit soort tekeningen, maar slechts een handjevol heeft de tijd doorstaan. Hier heeft hij een kelk, of beker, in geometrische vormen afgebeeld, om te tonen hoe die er driedimensionaal uit zou zien. Kijk nu eens goed naar de tulband van Niccolò da Tolentino op *De slag om San Romano*. Ook daarvan heeft Uccello waarschijnlijk eerst een tekening gemaakt om te bepalen hoe hij hem driedimensionaal kon laten lijken. Soms sloot hij zich dagenlang op in zijn atelier, en dan experimenteerde hij met perspectief om voorwerpen als de kelk en de tulband realistisch en tastbaar over te laten komen.

ZELF PROBEREN?

Gebruik perspectief om een laan met bomen te tekenen. Zet een lijn van links naar rechts over het papier; dat is de horizon. Zet een stip in het midden: dat is je verdwijnpunt. Hoe dichterbij je bomen bij het verdwijnpunt komen, hoe kleiner ze moeten worden, en hoe minder ruimte ertussen moet overblijven.

Tijdens deze beroemde veldslag, die acht jaar eerder plaatsvond, versloeg het Florentijnse leger de troepen van de naburige stad Siena. Niccolò da Tolentino voerde de manschappen aan. Uccello heeft hem in het midden van het eerste paneel afgebeeld, imposant op zijn witte paard en met een krullende witte banier hoog boven hem. Op het tweede paneel is te zien hoe de leider van Siena wordt aangevallen, en het derde toont het zegevierende Florentijnse leger.

Hoewel Uccello geharnaste mannen heeft geschilderd, lijken ze niet echt te vechten. Tolentino draagt een ceremonieel kostuum en de lange lansen worden normaal gesproken alleen bij steekspeltoernooien gebruikt. Met de vele gebroken lansen op de grond heeft Uccello een raster gecreëerd. De lijnen daarvan laten zien hoe perspectief werkt: de vierhoeken van het raster worden kleiner naarmate ze verder in het schilderij reiken. Het is hetzelfde effect als op een tegelvloer – de tegels achter in de kamer lijken kleiner dan de tegels waar je op staat, ook al weet je dat ze even groot zijn.

Uccello geeuwt; hij heeft tot laat in de nacht doorgewerkt. Verderop ziet hij de koepel van de kathedraal. Daar heeft hij vier jaar geleden een fresco geschilderd van een andere legerleider, Sir John Hawkwood, maar sindsdien hebben ze hem nergens meer voor gevraagd. Hij hoopt dat hij binnenkort weer een opdracht van ze zal krijgen.

Hij betreedt zijn atelier en opent de luiken. Het licht valt op zijn schilderijen, die lijken op enorme wandtapijten met jachttaferelen. Het zwart en wit van de paarden en het rood en blauw van de wapenrusting worden versterkt door de zilveren harnassen en gouden lansen. Uccello bestudeert het patroon dat de lansen op de drie panelen vormen. Hij vindt het heerlijk om patronen te maken. Op jongere leeftijd heeft hij in Venetië zes jaar besteed aan het restaureren van de glinsterend gouden mozaïeken in de San Marco-kathedraal. Ook de paardensculpturen op het plein ervoor heeft hij destijds geschetst. Tot zijn plezier kan hij die twee thema's op deze panelen bij elkaar brengen. Zijn schilderijen van de slag om San Romano glimmen van het zuivere goud, en er staan paarden in verschillende houdingen op. Hij is vooral tevreden over de paarden die op de grond liggen – hij is er maandenlang mee bezig geweest ze exact volgens de wetten van het perspectief af te beelden.

Door een windvlaag waaien er vellen papier van tafel. Uccello raapt ze van de vloer. Het zijn allemaal tekeningen van paarden en vogels, gemaakt door andere kunstenaars. Uccello gebruikt ze voor zijn eigen schilderijen. Hij legt ze terug op tafel en kijkt nog een laatste keer naar de panelen. Hopelijk zullen zijn opdrachtgevers er net zo tevreden over zijn als hij.

* *Vergelijk dit eens*

De panelen van Uccello's *De slag om San Romano* sluiten niet op elkaar aan, maar laten drie verschillende momenten uit het gevecht zien. Wel vormen de panelen een geheel. Op het eerste zit Niccolò da Tolentino naar rechts gekeerd op een wit paard. Op het derde staat Michelotto da Cotignola, een andere Florentijnse leider, met zijn paard naar links gekeerd. Op het middelste zien we paarden bokken, steigeren en vallen. Uccello vond het geweldig om paarden te schilderen. Hoeveel kun jij er op deze drie schilderijen ontdekken?

LA PRIMAVERA

Sandro Botticelli

Sandro Botticelli (1445-1510) was in de vijftiende eeuw de grootste schilder van Florence. Dankzij hem werden de Griekse en Romeinse mythologieën aanvaardbare thema's in de schilderkunst. Hij had veel vermogende en invloedrijke opdrachtgevers, waaronder de machtige familie De' Medici. *La primavera* wordt beschouwd als zijn meesterstuk.

La primavera verbeeldt het verhaal van Flora, de godin van de lente, zoals verteld in het boek *Fasti* van de Romeinse dichter Ovidius. Flora staat rechts op het doek, en Venus, de godin van de liefde, in het midden. Boven haar schiet Cupido een liefdespijl af op de drie gratiën. Zij doen een rondedans naast Mercurius, de gevleugelde boodschapper van de goden, die wolken uit de tuin verjaagt. Botticelli was pas negentien toen hij dit schilderij maakte. Het was een opdracht van Lorenzo di Pierfrancesco de' Medici voor diens nieuwe huis, Villa Castello.

1482

Het is lente en Sandro Botticelli ruikt de oranjebloesem. Hij staat in het atelier naast zijn ouderlijk huis in het Italiaanse Florence. De wijk Ognissanti is redelijk arm, er wonen vooral wevers en looiers. Tot voor kort rook hij hier de geur van dierenhuiden die zijn vader tot leer looide. Maar zijn vader is vorig jaar overleden, en het looi-gereedschap ligt er nu doelloos bij.

Waarschijnlijk kan Botticelli het zich intussen wel veroorloven om uit Ognissanti te vertrekken. Hij is net terug uit Rome, waar hij in opdracht van de paus de wanden van de Sixtijnse Kapel heeft versierd. Met zijn bedrijvige atelier en drie assistenten is hij een geslaagd schilder. Maar hij heeft hier altijd samen met zijn broers gewoond en kan zich niet voorstellen er ooit weg te gaan.

Hij pakt zijn penseel en bestudeert de half uitgewerkte figuren op zijn nieuwste werk, *La primavera* (de lente). Het thema is Flora, de Romeinse godin van de lente. De opdracht voor het schilderij komt van Lorenzo di Pierfrancesco de' Medici, een rijke bankier en lid van de machtigste familie van Florence. Lorenzo is pas negentien, maar hij is nu al een groot bewonderaar van filosofen en dichters uit de oudheid. Bij hun eerste ontmoeting droeg Lorenzo hele passages voor van de Romeinse dichter Ovidius over Flora.

Om eerlijk te zijn loopt Botticelli nogal achter met het schilderij – het heeft even geduurd voordat hij ermee aan de slag ging. Hij weet dat zijn oudere broer Giovanni zich aan zijn houding ergert. Soms voert Sandro dagen achter elkaar niets uit, terwijl hij allerlei opdrachten heeft liggen. Zijn assistenten blijven plichtsgetrouw de goedverkopende schilderijen van Maria met kind produceren, maar zelf heeft Botticelli af en toe gewoon geen zin. Vandaag popelt hij juist om te beginnen.

Hij laat zijn blik van links naar rechts over het houten paneel glijden. Het is wel twee meter hoog en ruim drie meter breed. Sinds de tijden van het oude Griekenland en Rome, bedenkt hij, heeft niemand meer een mythologisch werk van dit formaat gecreëerd.

Botticelli heeft flink wat figuren opgenomen om Flora's verhaal te vertellen. Links staat Mercurius, de boodschapper van de goden, die de wolken verdrijft en de tuin beschermt. Naast hem danst een groepje nimfen, dat bekend is als de drie gratiën. Venus, de godin van de liefde, staat in

* Van dichterbij

Flora, de godin van de lente, is tweemaal te zien op *La primavera*. Op deze uitsnede is ze afgebeeld als de nimf Chloris, voordat ze trouwt met Zephyros, de westenwind. Botticelli laat bloemen uit haar mond zweven terwijl ze praat met Zephyros, die laag door de bomen vliegt en probeert haar te vangen. Kijk eens naar zijn kilblauwe gezicht, de wangen die bol staan van de lucht. Hoe zou jij iemand schilderen alsof hij de wind was?

ZELF PROBEREN?

Maak eens een collage van materialen die bij de verschillende seizoenen horen. Je kunt gedroogde bladeren, geperste bloemen, foto's, Ansichtkaarten, stukjes stof, tijdschriftknipsels en nog veel meer gebruiken. Denk na over de weersverschillen. Je kunt kiezen voor typische seizoenstaferelen of je collage abstract vormgeven.

* Vergelijk dit eens

In de vijftiende eeuw verdienden de meeste kunstenaars hun brood met het schilderen van religieuze thema's. Dit schilderij verbeeldt het Bijbelverhaal van de drie koningen die het kindje Jezus geschenken komen brengen. De mannen op het schilderij zijn heel natuurlijk weergegeven, maar Maria, Jezus' moeder, is geïdealiseerd. Vergelijk haar eens met Venus op *La primavera* – hun hoofd is onder dezelfde hoek gekanteld en ze dragen allebei een transparante sluier. Ook al zijn het verschillende vrouwen, Botticelli heeft ze op een vergelijkbare manier geschilderd. Op dit doek heeft hij ook zichzelf afgebeeld, met zijn gezicht naar de toeschouwer. Kun jij hem aanwijzen?

MEER ZIEN?

www.sandrobotticelli.net
www.historylink101.com/art/Sandro_Botticelli/bio_Botticelli.htm

het midden. Boven Venus richt haar geblinddoekte zoon Cupido zijn pijl op de nimfen. Daarna komt Flora, in een modieuze jurk versierd met bloemen. De vrouwelijke figuur naast haar, bij wie bloemen uit de mond komen, stelt de nimf Chloris voor, zoals Flora in het Grieks heette voordat ze trouwde met Zephyros, de westenwind. Zephyros zweeft laag door de sinaasappelbomen en probeert haar te vangen. Het gras is bezaaid met bloemen, en de bomen dragen tegelijk bloesem en vruchten, alsof de lente alles in bloei heeft gezet.

Als Botticelli bezig is aan *La primavera* moet hij vlug te werk gaan. Een van de assistenten maakt vloeibare verf van verschillende pigmenten en eidooier, en die moet Botticelli mengen en aanbrengen voordat ze hard worden. Hij heeft gehoord dat bepaalde kunstenaars experimenteren met de langzamer drogende olieverf die in Noord-Europa wordt gebruikt, maar daar voelt hij zelf niet veel voor. Zijn eigen temperaverf levert zulke sprankelende kleuren op, en hij wil zijn eigen stijl vasthouden.

Hij besluit zich vandaag te richten op de voeten van Flora, en even later is hij beurtelings elke teen aan het schilderen. Vervolgens concentreert hij zich op haar handen; hij werkt gedetailleerd de linkerhand uit,

*Zelfportret Sandro Botticelli,
30 jaar*

* *Vergelijk dit eens*

Dit werk is vermoedelijk bedoeld om een ledikant mee te decoreren. Het toont Venus en Mars, twee figuren uit de Romeinse mythologie. Voordat Botticelli *La primavera* schilderde, werden mythologische taferelen alleen gebruikt als versiering van meubilair. Op dit schilderij draagt Venus een soortgelijke jurk als op *La primavera*. Hoewel Botticelli het gezicht van de godin idealiseerde, was haar kleding gebaseerd op de laatste mode en zal ze er eigentijds hebben uitgezien. Hier draagt ze een modieuze middagjapon, een zogeheten *camicia da giorno*.

WIST JE DAT?

* *Botticelli is nooit getrouwd; hij zei dat hij bij het idee alleen al nachtmerries kreeg!*

* *In 1481 liet de Paus hem naar Rome komen om drie fresco's te schilderen in de Sixtijnse Kapel. Die zijn er nog steeds, onder het beroemde plafond van Michelangelo.*

* *Botticelli vond het heerlijk om grappen uit te halen met zijn assistenten. Als ze even niet opletten, plakte hij wel eens papieren hoedjes op de engelen die ze hadden geschilderd!*

waarover haar gebloemde jurk een schaduw werpt. Dan volgt hij het patroon van handen op het doek. Venus, de jongere Flora en de dansende nimfen houden er allemaal een omhoog, en Mercurius steekt zijn toverstaf op. De handen leiden de blik van links naar rechts het schilderij over en helpen ons zo het verhaal te volgen.

Botticelli kijkt om en ziet zijn broer langs het raam lopen. Met zijn grote gestalte werpt Giovanni even een schaduw over het paneel. Toen ze nog kinderen waren, had Giovanni de bijnaam *Il Botticello* ('het vaatje'). Dat vond Botticelli zo leuk dat hij het als zijn eigen achternaam is gaan gebruiken. Hij is geboren als Alessandro di Filipepi, maar hij heeft altijd onder de naam Sandro Botticelli gewerkt. Als hij zich realiseert dat zijn broer hem niet heeft opgemerkt, besluit hij het huis binnen te sluipen en hem te laten schrikken. Hij vindt het geweldig om grappen uit te halen met mensen, en hij heeft voor vandaag toch wel weer genoeg van het schilderen.

MONA LISA

Leonardo da Vinci

Leonardo da Vinci (1452–1519) was architect, ingenieur, uitvinder, ontwerper, anatoom en kunstenaar. Vandaag de dag denken mensen bij hem vooral aan de *Mona Lisa*, waarschijnlijk het beroemdste schilderij ter wereld.

Leonardo schilderde de Mona Lisa tussen 1503 en 1506. Het portret van de edelvrouw Lisa del Giocondo werd onder die titel bekend omdat 'mona' in het Italiaans de verkorte vorm is van 'madonna', dat 'mijn dame' betekent. Leonardo was zo aan het schilderij gehecht dat hij het nooit heeft overgedragen aan de opdrachtgever, Lisa's echtgenoot Francesco del Giocondo, maar het tot zijn dood zelf hield.

1504

Het is een warme ochtend in mei en Leonardo da Vinci zit op een houten platform dat aan het plafond van zijn atelier in het Italiaanse Florence hangt. Hij werkt aan een gigantische tekening – een zogeheten ‘karton’ – waarnaar hij binnenkort een wandschildering zal maken in de raadzaal van het Palazzo Vecchio. Er is hem gevraagd de slag van Anghiari te schilderen, een historisch gevecht van zestig jaar geleden, toen het Florentijnse leger erin slaagde een troepenmacht uit Milaan te weerstaan.

Leonardo mag de eetzaal van het klooster Santa Maria Novella als atelier gebruiken. Samen met zijn twee assistenten woont en werkt hij hier al sinds afgelopen herfst. Salai en Tommaso hebben vellen papier aan elkaar geplakt ter grootte van de wand die Leonardo moet vullen, en die hebben ze aan de muur gehangen zodat hij overal met het platform bij kan komen.

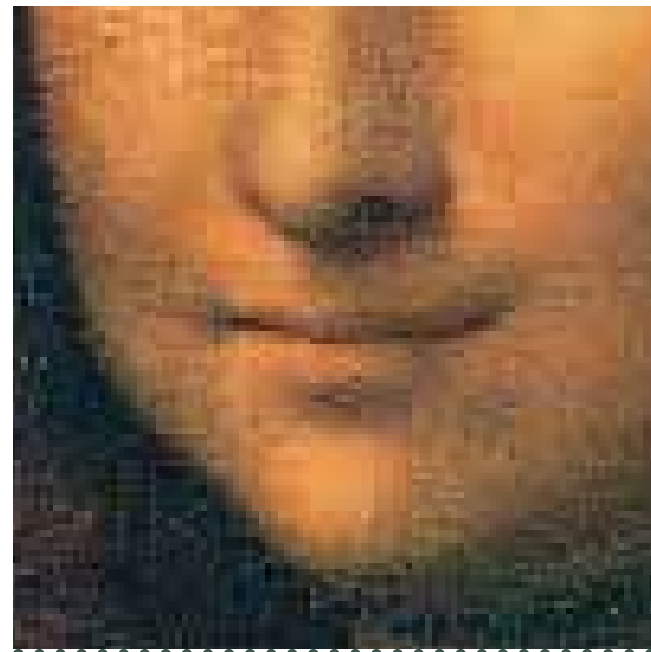
Het kost Leonardo vandaag moeite om zich te concentreren, want zijn gedachten dwalen steeds af naar het schilderij van Lisa, de vrouw van zijdehandelaar Francesco del Giocondo. Francesco heeft Leonardo een poos geleden gevraagd om zijn vrouw te portretteren. Omdat Leonardo destijds te weinig opdrachten had en krap bij kas zat, heeft hij ja gezegd. Maar in de tussentijd is hij betrokken geraakt bij een groot bouwproject om de loop van de Arno in Florence te verleggen, en nu heeft hij ook nog de opdracht voor de schildering in het Palazzo Vecchio aangenomen.

Met het portret van Lisa is hij daardoor niet verder gekomen dan het landschap op de achtergrond, dat deels is gebaseerd op zijn reis door de Arno-vallei twee zomers terug. Onlangs heeft hij er een brug aan toegevoegd die lijkt op de Ponte Buriano bij Arezzo, maar aan Lisa zelf is hij nog niet begonnen. Kort geleden is hij haar man tegen het lijf gelopen, die zei dat hij Lisa vandaag langs zou sturen zodat ze aan het portret konden beginnen.

Leonardo hoort voetstappen aan het andere uiteinde van het atelier en denkt dat Lisa te vroeg is, maar het blijkt Tommaso te zijn. De assistent is beladen met boodschappen; Leonardo heeft hem eerder op pad gestuurd om wat schulden bij de bank en de barbier te betalen en meteen iets te eten te halen. Tommaso pakt de aankopen uit, en ze zetten zich samen aan de lunch van brood, eieren, salade en fruit, met een fles wijn erbij.

Net als ze klaar zijn komt Lisa del Giocondo binnen. Ze draagt een donkere jurk met borduursel rond de hals, een modieus kledingstuk in de Spaanse stijl die momenteel geliefd is bij de Florentijnse dames.

Zelf heeft Leonardo niet veel op met mode – de mannen in Florence dragen tegenwoordig gewaden tot op de grond, maar hij geeft de voorkeur aan een

* Van dichterbij

Leonardo gebruikte voor Lisa's gezicht en beroemde glimlach de techniek die *sfumato* heet. Hij bracht zo veel dunne glazuurlagen aan, dat je onmogelijk kunt aanwijzen waar de ene kleur overloopt in de andere. De olieverf waarmee hij werkte was in Italië vrij nieuw, maar in Noord-Europa werd die al enige tijd gebruikt door kunstenaars als Jan van Eyck. Doordat de verf langzaam droogde, kon hij de kleuren heel subtiel laten vervloeien, en hij werkte met zulke fijne penselen dat je de streken niet kunt zien.

WIST JE DAT?

* Leonardo was gefascineerd door machines. Hij ontwierp prototypes van veel moderne uitvindingen, waaronder vliegtuigen, helikopters, tanks en fietsen.

* Om te voorkomen dat mensen zijn notities lazen, schreef hij in spiegel-schrift.

ZELF PROBEREN?

Ga eens naar een museum. Misschien krijg je wel een echte schets of schilderij van Leonardo te zien! Houd een dagboek bij van je museumbezoekjes en schrijf iets over de kunstenaars of werken die je het meest aanspreken.

* *Vergelijk dit eens*

Zo'n vijftien jaar voor de *Mona Lisa* schilderde Leonardo *De dame met de hermelijn*, een portret van Cecilia Gallerani. Zij was de minnares van Ludovico Sforza, de hertog van Milaan en een van Leonardo's mecenasen. Ze is gehuld in de laatste mode en heeft in haar armen een hermelijn, een dier dat onderdeel was van het wapen dat de hertog voerde, nadat hem in 1488 een onderscheiding was toegekend in de Orde van de Hermelijn. Leonardo brengt haar tot leven door haar af te beelden alsof ze uit het raam kijkt, een houding die 'contrapost' heet.

knielange tuniek en bijpassende maillot. Terwijl hij naar de jeugdige Lisa kijkt, beseft hij weer dat hijzelf al eenenvijftig is. Zij is met haar vierentwintig al negen jaar getrouwd en heeft drie kinderen.

Leonardo legt haar uit dat het op het schilderij zal lijken alsof ze in een *loggia* zit, een soort overdekt balkon of buitenkamer. Hij zet haar dicht bij een van de atelierramen en bestudeert hoe het middaglicht op haar ronde gelaatstrekken valt. Vandaag wil hij heel graag haar houding op het houten paneel schetsen, dus hij besteedt veel tijd aan de positie van haar handen en draait haar net zolang op de stoel tot hij tevreden is. Uiteindelijk zit ze met haar lichaam opzij en met haar gezicht recht vooruit – een positie die 'contrapost' heet.

* *Vergelijk dit eens*

Leonardo hield ontelbaar veel dagboeken bij, en hij schetste werkelijk alles, van deltavliegers tot helikopters, van lijken tot rioleringsystemen. Hij kreeg bovendien nooit genoeg van het tekenen van mensen, vooral als ze mooi waren, of oud en met interessante gelaatstrekken. Deze schets toont vijf studies van gezichten met verschillende emoties.

Wanneer Lisa een paar uur voor hem heeft geposeerd, zegt hij dat ze weer naar huis mag. Hij bekijkt wat hij tot nu toe heeft gedaan. Hij heeft al eens een vrouw in een vergelijkbare houding geschilderd, *De dame met de hermelijn*. Ook heeft hij vaker handen in zijn portretten opgenomen, en hij heeft geëxperimenteerd met het vastleggen van een glimlach. Op dit schilderij van Lisa zal hij al die elementen samenbrengen, met een vloeïende techniek die bekendstaat als *sfumato*. Daarbij lopen de kleuren zo subtiel in elkaar over, dat ze eruitzien als rook (*sfumato* betekent letterlijk 'rokerig'). Maar voorlopig moet hij het portret weer in de steek laten. Lisa zal geduld moeten hebben.

*Portret van Leonardo da Vinci,
toegeschreven aan Francesco Melzi,
circa 1515-1518*

MEER ZIEN?

www.da-vinci-gallery.com

www.louvre.fr/llv/dossiers/liste_oal.jsp?bmLocale=en

www.visual-arts-cork.com/old-masters/leonardo-davinci.htm

* Vergelijk dit eens

De *Mona Lisa* is niet Leonardo's enige schilderij van een glimlachende vrouw. Op dit werk glimlachen alle figuren, vooral Sint Anna, die neerkijkt op haar dochter, de maagd Maria, met het kindje Jezus in haar armen. Waarom denk jij dat Leonardo zo graag een glimlach schilderde? Volgens één theorie kon hij zo bewijzen hoe goed hij was in het vastleggen van emoties met zijn *sfumato*-techniek. Net als de *Mona Lisa* heeft dit schilderij een verzonnen landschap als achtergrond.

KINDERSPELEN

Pieter Bruegel de Oude

Pieter Bruegel de Oude (1527–1569) was in de zestiende eeuw de belangrijkste schilder van het dagelijks leven in Nederland. Hij schilderde boerenbruiloften, dorpstaferelen en spelende kinderen. Hoewel zijn werk vaak mensen toont die plezier maken, zat er ook een boodschap in over goed en kwaad.

De tweehonderd kinderen op dit schilderij spelen allerlei spelletjes. Sommige, zoals blindemannetje en haasje-over, kennen we nog steeds. Andere, zoals bikkelen, zijn in de tussenliggende vier-enhalve eeuw veranderd – tegenwoordig worden er klompjes metaal in plaats van schapenbotjes op de grond gegooid. Hoeveel spelletjes kun jij ontdekken? Zoek naar de jongen op stelten en de kinderen met tolleren.

1560

Pieter Bruegel woont een toneelstuk bij van een theatergezelschap in de Vlaamse stad Antwerpen. Naast hem zit zijn vriend, de graveur Dirck Coornhert. Bruegel maakt tekeningen voor de uitgever Hieronymus Cock, en Coornhert maakt daar gravures van die Cock vervolgens verkoopt.

Bruegel geniet van het stuk. De acteurs halen allerlei streken uit, stellen de domheid van de mens aan de kaak, precies zoals Bruegel dat zelf graag doet in zijn werk. Vorig jaar heeft hij *Nederlandse Spreekwoorden* geschilderd, een dorpstafereel waarin hij zoveel mogelijk Nederlandse spreekwoorden heeft opgenomen. Zo is er een man die een mand met licht naar de zon draagt – een zinloze onderneming – terwijl een andere een hond in de pot vindt; hij is te laat voor het eten. *Nederlandse Spreekwoorden* zette Bruegel weer aan tot het schilderen van *Kinderspelen*, dat hij net af heeft.

In dit theater kreeg Bruegel het idee om *Kinderspelen* te schilderen

* Van dichterbij

Deze kinderen spelen blindemannetje. Kijk eens hoe Bruegel ze afbeeldt – ze zien eruit als miniatuurvolwassenen, met dezelfde soort kleren die hun ouders dragen bij het bewerken van de akkers. Bruegel heeft geen portretten van afzonderlijke kinderen geschilderd. Hij lijkt meer interesse te hebben voor de specifieke spelletjes dan voor de individuele kinderen, vind je ook niet?

* Van dichterbij

Dit belangrijk uitzienend gebouw zou een gemeentehuis kunnen zijn. Er zijn alleen geen ambtenaren te bekennen om de stad te besturen. In plaats daarvan hebben twee jongens de grootste pret terwijl ze ondersteboven aan de gevelbalk hangen, en een meisje in de deuropening probeert een bezem op haar vingertop te laten balanceren. Op dit schilderij zijn kinderen aan het spelen op plekken waar volwassenen zouden moeten werken. Waarom denk jij dat Bruegel de stad door kinderen heeft laten overnemen? Wat probeert hij daarmee te zeggen? Misschien wijst hij er wel op dat plezier bij het leven hoort, maar dat als mensen alleen maar lol maken er nooit iets nuttigs gebeurt.

WIST JE DAT?

* De kunstenaar in dit hoofdstuk kennen we tegenwoordig als Pieter Bruegel de Oude, omdat zijn zoon – die eveneens Pieter heette – ook schilder werd. De zoon is bekend als Pieter Bruegel de Jonge.

* Bruegel de Oude gebruikte graag ongewone perspectieftchnieken om zijn schilderijen een vreemde, verwarrende sfeer te geven.